

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра міжнародного туризму і готельного бізнесу

КАЛІЧЕНКО ТЕТЯНА АНДРІЇВНА

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Сучасні перспективи розвитку "темного" туризму

Спеціальність 242 Туризм

Освітньо-професійна програма Міжнародний туризм

Освітній ступінь магістр

**Виконала студентка
групи Тм-21
Каліченко Т.А.**

Науковий керівник:

**канд. екон. наук, доцент
Охота В.І.**

ТЕРНОПІЛЬ – 2024

ВСТУП

Актуальність теми. Темний туризм, який характеризується відвідуванням місць, пов'язаних із трагедіями, катастрофами та іншими негативними історичними подіями, стає одним із популярних напрямів у туристичній галузі. Це відносно нове явище привертає увагу людей, що прагнуть дослідити минуле та осмислити його наслідки. Актуальність темного туризму особливо помітна в умовах сучасного світу, який ставить перед суспільством виклики збереження пам'яті, розуміння складної історії та пошуку нових шляхів для розвитку туризму. Розвиток темного туризму також викликає етичні питання, які потребують особливої уваги. Важливо зберігати повагу до пам'яті жертв і уникати перетворення таких місць на об'єкти комерціалізації. Це вимагає дотримання етичних стандартів у плануванні й організації турів, щоб забезпечити делікатне ставлення до трагедій минулого. Іноді темний туризм може мати негативний відгук у суспільстві, особливо якщо відвідувачі нехтують правилами поведінки або проявляють неповагу до місць, що мають символічне значення.

Крім того, темний туризм є актуальним напрямом для сучасного суспільства, оскільки він об'єднує культурно-історичне значення, унікальні туристичні враження та значний економічний потенціал для місцевих громад. Цей вид туризму не лише задовольняє інтерес до нестандартних подорожей, а й сприяє збереженню пам'яті про важливі історичні події, допомагає розуміти уроки минулого та підвищує рівень відповідальності перед наступними поколіннями.

Темний туризм як феномен почали вивчати порівняно недавно, але дослідники в галузі туризму, культурології та соціології вже зробили значний внесок у розуміння цього напрямку. Малкольм Фоулі та Джон Леннон — ці британські вчені вперше ввели поняття «темний туризм» у науковий обіг у 1996 році у своїй книзі «Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster». Вони досліджували феномен привабливості місць, пов'язаних із трагедіями, смертю та

катастрофами, і обґрунтували інтерес туристів до них через емоційні та психологічні аспекти. Філіп Стоун — один із найвідоміших сучасних дослідників темного туризму, засновник Інституту дослідження темного туризму в Університеті Центрального Ланкаширу у Великій Британії. Стоун досліджував етичні аспекти темного туризму, мотивацію туристів, що відвідують такі місця, та роль медіа у формуванні інтересу до цього виду туризму. Багато вітчизняних вчених присвятили свої наукові праці дослідженню поняття «темний туризм» та особливостей: С. Степаненко, О. Жам, О.А. Мельник, І.А. Петров, О. Гуцалюк, В.І. Охота та ін.

Зазначене доводить актуальність теми, зумовлює формування мети, завдань, наукове й практичне значення проведеного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є наукове обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення перспектив розвитку темного туризму у світі.

Досягнення даної мети зумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- вивчити процес створення турів темного туризму і виявити його особливості
- розкрити теоретичні основи темного туризму
- проаналізувати тенденції розвитку темного туризму в Україні
- сформулювати можливі напрями для вдосконалення стратегії розвитку темного туризму

Об'єктом дослідження є процес розвитку темного туризму у світі.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів формування сучасних перспектив розвитку темного туризму.

Методи дослідження. Основою теоретичних і практичних напрацювань кваліфікаційної роботи є фундаментальні положення економічної теорії, наукові

праці вітчизняних і зарубіжних учених із питань управління підприємствами туристичної індустрії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені в кваліфікаційній роботі теоретичні та методичні положення доведено до рівня практичних розробок, які можуть бути використані управлінцями та працівниками підприємств туристичної сфери з метою підвищення ефективності діяльності в сфері темного туризму.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і рекомендації дослідження доповідались і отримали схвалення на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи індустрії гостинності та міжнародного бізнесу: світові тенденції та національні пріоритети» (м. Тернопіль, 18-19 травня 2023 р.).

Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи індустрії гостинності та міжнародного бізнесу: світові тенденції та національні пріоритети» (м. Тернопіль, 5-6 травня 2022 р.).

Сьомі Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія. Збірник наукових праць (м. Тернопіль, 16 листопада 2021 р.).

XIV Міжнародна науково-практична конференція молодих учених і студентів. Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід (м. Тернопіль, 14-15 квітня, 2021 р.).

Scientific journal Virtus №56 (Canada- Ukraine, September, 2021).

Scientific journal Virtus №48 (Canada- Ukraine, November, 2020).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Сутність, принципи та роль темного туризму

Історія розвитку «темного» туризму має давнє коріння, адже її витоки сягають часів, коли люди почали відвідувати місця, пов'язані зі смертю та похованнями близьких. У сучасний період інтерес туристів до цього виду подорожей значно зріс, особливо після трагедії, пов'язаної з терактом у Нью-Йорку, коли були зруйновані вежі Всесвітнього торгового центру. Світова статистика свідчить, що популярність «темного» туризму зростає після великих природних катастроф, таких як урагани, тайфуни, цунамі, а також техногенних аварій.

«Темний» туризм — це різновид туризму, що включає відвідування кладовищ, місць катастроф, природних катаклізмів, масових поховань, а також локацій, пов'язаних із містикою. Також може використовуватись термін «похмурий» туризм як синонім, оскільки для різних видів туризму часто існують кілька назв, як, наприклад, «сільський» і «зелений» туризм, «релігійний» і «ностальгійний» туризм тощо. На нашу думку, термін «чорний туризм», який іноді використовують журналісти в інтернет-виданнях, менш точно передає суть цього явища. Вважаємо, що «темний» або «похмурий» туризм більш точно відображає особливості цього напрямку.

Подорожі до місць катастроф, таких як райони землетрусів, повеней, вулканічної активності та техногенних аварій (наприклад, Чорнобиль і Фукусіма), а також до місць страти та публічних екзекуцій відомі як «тури лиха» (disaster tours).

Ще одним напрямом темного туризму є відвідування місць трагедій, пов'язаних із людськими стражданнями, таких як колишні концентраційні табори часів Другої світової війни (Бухенвальд, Дахау в Німеччині, Освенцим, Саласпілс, Собібор, Треблінка на окупованих територіях), або місць, де відбувалися відомі злочини (наприклад, пов'язані з Джеком Різником, Сонькою Золотою Ручкою, Андрієм Чикатило тощо). Ці подорожі отримали назву «тури смерті».

Перші туроператори, які розпочали організацію «темних» турів, були зі Сполучених Штатів. Вони розробляли спеціалізовані подорожі до місця катастрофи дирижабля «Гінденбург» у штаті Нью-Джерсі. В Україні серед відомих «темних» турів, що існують уже тривалий час, можна назвати відвідування Личаківського кладовища у Львові, некрополя Миколи Пирогова у Вінниці, Бабиного Яру в Києві та інших пам'ятних місць.

У сучасному розумінні термін «dark tourism» вперше ввели британські вчені Малкольм Фолі та Джон Леннен у 1996 році. Вони охарактеризували цей вид туризму як інтерес до місць, пов'язаних із смертю та катастрофами. З того часу темний туризм став об'єктом досліджень соціологів, психологів і фахівців туристичної індустрії. Одним із прикладів сучасних темних туристичних місць є Чорнобильська зона відчуження, яка щороку приваблює тисячі відвідувачів з усього світу.

Темний туризм охоплює кілька аспектів інших видів туризму, таких як освітній, пригодницький та екстремальний туризм. Він тісно пов'язаний з культурною спадщиною, оскільки дає змогу оживити історичні події, пов'язані з трагедіями. Цей вид туризму відіграє важливу роль у зануренні в події минулого, обміні знаннями та викликає емоції щодо темних сторін історії та людства. Таким чином, темний туризм можна розглядати як підвид пізнавального туризму, оскільки він пов'язаний із культурними цінностями. Він охоплює різноманітні сфери, включно з мистецтвом, наукою, історією тощо, а також охоплює соціальні події, які відбувалися в певний час і в певних місцях.

Подорожі в місця, пов'язані зі смертю і трагічними подіями, мотивуються бажанням туристів отримати реальні, емоційно насичені враження. Зацікавлення людей кривавими видовищами має давні корені. Наприклад, у 1839 році у Великій Британії відбулася перша залізнична екскурсія до Корнуолла, де люди могли спостерігати страту двох засуджених. У середині XIX століття британський підприємець Томас Кук організував перші тури на місця битв часів Громадянської війни в США. Пізніше, через кілька років після завершення

Кримської війни, під керівництвом американського письменника Марка Твена туристи відвідали Севастополь.

У 1937 році, після трагічної загибелі німецького пасажирського дирижабля «Гінденбург», де загинуло 36 осіб, туристичні агентства США почали організовувати екскурсії до місця його падіння поблизу військово-морської бази Лейкхерст. Дирижабль здійснював популярні рейси між Європою та США, і його пасажирські місця завжди були заповнені, а квитки розпродавалися заздалегідь. «Гінденбург» став вершиною в розвитку дирижаблебудування, проте ця катастрофа також знаменувала кінець епохи повітряних суден такого типу.

З урахуванням цих фактів можна визначити, що «темний туризм» (іноді званий чорним, скорботним туризмом або танатотуризмом) є формою пізнавального туризму, що передбачає відвідування місць, пов'язаних зі смертю, катастрофами або містикою. Такий туризм має значний вплив на наше життя, оскільки він тісно переплітається з історією.

Темний туризм нерідко викликає етичні суперечки. Наприклад, комерціалізація місць трагедій може здатися недоречною, особливо для місць масових смертей. Деякі критики вважають, що відвідування таких місць має обмежуватися виключно меморіальними цілями, тоді як інші вбачають у цьому спосіб збереження пам'яті про історичні події. Тому темний туризм вимагає делікатного підходу, аби не втратити етичний і меморіальний сенс цих місць.

Популярність темного туризму зростає завдяки розвитку соціальних мереж, які дозволяють туристам ділитися своїми враженнями. Цей феномен привертає увагу молодих людей, які прагнуть отримати нестандартний туристичний досвід, а також людей, зацікавлених в історії та соціокультурних дослідженнях. З огляду на зростаючий інтерес, темний туризм може стати перспективним напрямом для розвитку туристичної галузі, особливо у місцях із багатою історією.

Повага до пам'яті загиблих є центральним принципом темного туризму. Відвідування місць, пов'язаних із катастрофами, конфліктами або смертями, вимагає особливої уваги до почуттів тих, хто має зв'язок із цими подіями. Туристи повинні поводитися шанобливо, з розумінням того, що такі місця часто є святими для родичів і близьких загиблих. Оператори турів повинні попередньо інформувати відвідувачів про правила поведінки на території таких локацій, щоб уникнути неповажних вчинків.

Темний туризм повинен дотримуватися історичної правди. Один з основних викликів цього виду туризму — уникнення спотворення фактів заради комерційної привабливості. Інформація, надана туристам, має бути достовірною і базуватися на реальних подіях, адже такі місця служать нагадуванням про трагічні моменти історії. З цієї причини туристичні оператори повинні співпрацювати з істориками, місцевими громадами та культурними установами, щоб забезпечити точність і правдивість інформації.

Комерціалізація місць трагедій є делікатною темою, і підходи до цього питання мають бути виваженими. Темний туризм не повинен перетворюватися на інструмент заробітку, який би використовував трагедію в комерційних цілях. Важливо, щоб доходи від таких турів спрямовувалися на підтримку меморіалів, дослідницьких ініціатив та освітніх програм, спрямованих на вшанування пам'яті жертв. У деяких випадках доцільно встановити обмеження щодо реклами таких турів, щоб уникнути враження комерціалізації трагедії.

Темний туризм має на меті не тільки привернути увагу туристів, а й просвітити їх щодо важливих історичних та соціальних подій. Відвідування місць трагедій має давати людям можливість глибше розуміти значення цих подій для історії людства, їхні наслідки та уроки. Туристи повинні усвідомлювати, що такі поїздки є не просто відпочинком, а важливим процесом навчання та переосмислення. Тому туроператори, що займаються темним туризмом, зобов'язані розробляти освітні програми, які б надавали інформацію про історію та соціальні аспекти відвідуваних місць.

Безпека туристів має бути пріоритетом у темному туризмі, особливо в місцях техногенних катастроф (наприклад, у Чорнобильській зоні відчуження чи Фукусімі). Туроператори зобов'язані дотримуватись правил охорони здоров'я і забезпечувати належний захист від можливих небезпек, пов'язаних з радіаційними або іншими шкідливими факторами. Крім того, відповідальне ставлення до природи є важливим аспектом, оскільки такі місця можуть мати екологічні обмеження, що впливають на довкілля.

Важливо, щоб туристи мали повну інформацію про характер і мету подорожі. Перш ніж вирушити у такі тури, люди повинні знати всі деталі, щоб бути готовими до емоційного наслідку, який може виникнути під час відвідування місць, пов'язаних з трагедіями. Туроператори повинні чітко інформувати туристів про те, що саме вони відвідуватимуть і чому це місце важливе для історії або культури. Така прозорість сприяє підвищенню свідомості та знижує ризик розчарування або непорозуміння з боку відвідувачів.

Місцеві громади часто мають сильний зв'язок із місцями трагедій, і темний туризм може безпосередньо впливати на їхні інтереси. Тому взаємодія з місцевим населенням є важливим принципом, що сприяє уникненню конфліктів і збереженню соціальної гармонії. Участь громади в розробці програм темного туризму дозволяє забезпечити автентичність досвіду та створити джерело доходу для місцевого населення, спрямоване на розвиток і збереження культурної спадщини.

Похмурий туризм може викликати сильні емоції у відвідувачів. У зв'язку з цим, важливо, щоб організатори забезпечували психологічну підтримку або консультації, особливо під час відвідування місць масових поховань або місць з глибоким історичним значенням. Забезпечення доступу до психологічної допомоги або надання інформації про можливі емоційні наслідки допоможе відвідувачам краще підготуватися до емоційного впливу цих місць і уникнути надмірного стресу.

Темний туризм відіграє важливу соціокультурну, освітню та психологічну роль, формуючи новий спосіб переосмислення історії та колективної пам'яті. Відвідування місць трагедій і катастроф стає все більш популярним, оскільки дозволяє людям доторкнутися до історії та відчувати глибокий емоційний зв'язок із подіями, що мали великий вплив на суспільство.

Похмурий туризм має значну освітню цінність, адже відвідування місць трагічних подій дозволяє туристам не лише дізнатися більше про події, але й глибше зрозуміти їхні причини та наслідки. Багато місць, пов'язаних з трагедіями, пропонують інформаційні програми, виставки та гідів, які допомагають відвідувачам осмислити події минулого. Наприклад, музейні комплекси, створені на місці колишніх концентраційних таборів (як-от Освенцим), надають детальну інформацію про трагічні сторінки Другої світової війни. Такі локації сприяють поширенню знань та розумінню важливості миру і толерантності.

«Темний» туризм можна поділити на кілька основних категорій, зокрема:

- Туризм катастроф, який включає природні, техногенні та антропогенні катастрофи:
- Природні катастрофи: це подорожі до місць, що постраждали від стихійних лих, таких як землетруси, урагани, тайфуни та інші природні катастрофи.
- Техногенні катастрофи: пов'язані з наслідками аварій на промислових підприємствах, таких як вибухи, хімічні витіки, аварії на АЕС тощо.
- Катастрофи через людську недбалість: місця, що стали результатом людської діяльності та недбалості, наприклад, забруднені території, міста-привиди або закинуті індустріальні зони, що колись спеціалізувалися на видобутку корисних копалин, але тепер стали небезпечними через техногенні зміни в ландшафті (терикони, порожнини, провали).

Туризм катастроф приваблює людей, які цікавляться місцями, де відбулися стихійні лиха чи техногенні катастрофи, наприклад, колишні міста, покинуті через екологічні катастрофи або небезпечні умови.

Відомі місця: серед таких територій можна назвати Багамські острови, південну Флориду, Луїзіану, Міссісіпі, Алабаму та Флориду (північно-західну частину штату), що постраждали від руйнівного урагану Катріна у 2005 році. Інші важливі приклади – це території, що постраждали від ураганів, таких як Айк (2008), Густав (2008) та «Муйфа» (2001), що вразили кілька країн, серед яких США, Куба, Гаїті, Ямайка та інші.

Особливу увагу привертають тури до місць техногенних катастроф, таких як Чорнобиль, де в Україні проводяться екскурсії до зони відчуження, популяризуючи екологічні проблеми та наслідки техногенних катастроф. Інтерес до таких турів виникає серед екстремалів і тих, хто прагне глибше зрозуміти наслідки людської діяльності для навколишнього середовища.

Токсичні тури: також варто згадати території, що стали небезпечними через хімічні забруднення, такі як штати Міссісіпі та Арізона в США, де використання токсичних речовин під час боротьби з ураганом «Каміла» призвело до масових отруєнь і смертей. Сахель у Африці також став одним із прикладів екологічної катастрофи, зумовленої антропогенними змінами навколишнього середовища.

Ці регіони приваблюють туристів, які шукають не тільки екстремальні враження, але й хочуть краще зрозуміти екологічні та соціальні наслідки катастроф, а також привернути увагу до важливих глобальних проблем.

Містичний туризм включає кілька напрямків, зокрема:

- Туризм, пов'язаний з привидами: цей тип туризму приваблює людей, які хочуть дослідити паранормальну активність і побачити примар. Відомими напрямками є Дублін (Ірландія), Флорида (США), Брисбен (Австралія), Квебек (Канада). Зокрема, у Великій Британії найбільше замків, де, за

легендами, мешкають привиди, зокрема в Озерному краї (північний захід Англії). Екскурсії зазвичай проводяться в нічний час з вересня по березень, коли активність привидів найбільш висока. Туристи переглядають фотографії історичних вбивств, ночують у кімнатах, де можуть чути дивні звуки або навіть голоси.

- Туризм, пов'язаний з містами, що славляться своїми містичними історіями: наприклад, знамениті екскурсії по «батьківщині графа Дракули» в Румунії, які приносять значні доходи країні. Це місце популярне не тільки серед туристів, а й серед окультних дослідників — чаклунів, магів, відьмаків, які шукають містичні переживання.
- Релігійний туризм до унікальних релігійних місць: це можуть бути старообрядні поселення в Індонезії, а також релігійні практики в Амазонії, де популярна релігія вуду. Ці напрямки туризму приваблюють понад мільйон туристів щорічно, які прагнуть дізнатися більше про культу та вірування місцевих народів.
- Містичні місця в Україні: наприклад, Антонієві печери Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові, які вважаються одними з найбільш таємничих місць в Україні. Тут археологи фіксували дивні звуки та запахи ладану, а в одній з келій зберігається хрест, до якого в давнину прив'язували біснுவатих. Існують легенди, що підземний хід з'єднує ці печери з Києво-Печерською лаврою. Геофізики також зафіксували потужне джерело енергії в цьому місці, що привертає дослідників аномальних явищ.
- Уфологічний туризм: цей напрямок почав розвиватися після того, як у 1959 році було введено термін «нерозпізнаний літальний об'єкт» (UFO). Уфологічні тури включають відвідування місць, пов'язаних з аномальними аерокосмічними явищами, такими як спостереження за НЛО чи місця, де відбувалися значущі інциденти з аномальними явищами.

Туризм «смерті» охоплює кілька напрямків, що пов'язані з місцями, де сталися трагедії, пов'язані із масовими загибелями людей.

Відвідування концентраційних таборів: після закінчення Другої світової війни було відкрито для відвідування місця масової загибелі людей, зокрема концентраційні табори, що діяли за часів нацистської Німеччини. Серед найбільш відомих таборів – Бельзен, Бухенвальд, Дахау, Майданек, Собібор, Треблінка, Бабин Яр. Також популярними для відвідування стали табори ГУЛАГу, які існували в СРСР. Ці місця служать як уроки історії та вшанування пам'яті жертв, що загинули внаслідок політичних репресій і нацистських злочинів.

Місця, пов'язані з серійними вбивцями: туризм, орієнтований на відвідування місць, пов'язаних із серійними вбивцями або зловісними постатями, такими як Джек Різник, Зодіак, Чарльз Менсон, Тед Банді, Мері Енн Коттон, Анатолій Чикотило та інші, став популярним серед любителів кримінальної історії. Це можуть бути тури по місцях злочинів, тематичних музеях або виставках, присвячених серійним вбивцям і їхнім злочинам.

Території, пов'язані зі знищенням людей через релігійні дії: це туристичні напрямки, що відносяться до місць, де відбувалися масові поховання внаслідок релігійних війн, культів або інших релігійних практик. Наприклад, місце, як Кутна Гора (Чехія), Дарфур (Судан) та інші, є свідченням трагедій, пов'язаних з релігійним переслідуванням або масовими вбивствами через релігійні вірування.

- Некропольний («кладовищний») туризм: відвідування могил видатних особистостей – політиків, священників, учених, літераторів, композиторів, художників, артистів, інженерів та інших знаменитих людей – є популярною формою туризму. Могили таких осіб на кладовищах по всьому світу відображають історію та культуру націй, а також нагадують про важливість кожної особистості у світовій історії. Це допомагає

туристам роздумувати про місце людини в суспільстві, значення її внеску, а також про життєвий шлях.

Темний туризм є унікальним напрямком, що набуває популярності серед тих, хто шукає незвичні, іноді провокаційні досвіди, пов'язані з темними сторінками історії людства. Отже, темний туризм є важливим аспектом сучасної туристичної індустрії, що поєднує в собі не лише комерційні інтереси, а й освітні, культурні та моральні цілі. Він відкриває нові можливості для дослідження темних сторінок історії людства і створення ефективних платформ для обміну знаннями та досвідом.

1.2. Історія розвитку темного туризму: від витоків до сучасності

Темний туризм виник на перетині людської цікавості до страшних подій та потреби розуміння історії та уроків минулого. Темний туризм має довгу історію, що починається з давніх часів і триває до сучасності, де він набуває все більшої популярності.

Професор Тоні Сітон з університету Стратклайд у Глазго, Великобританія, в своїй книзі «Танатотуризм: гід по темряві» досліджує природу темного туризму. Він визначає танатотуризм як «подорож до місця, мотивована бажанням символічно зіткнутися зі смертю, зокрема насильницькою». Сам термін «танатос» походить від давньогрецької мови і означає «смерть». Таким чином, визначення Сітона акцентує увагу на мотивації туристів, які прагнуть пережити цей символічний досвід, на відміну від підходу Дж. Леннона та М. Фоулі, які зосереджуються на характеристиках місць призначення.

Перші ознаки темного туризму можна простежити ще в античному світі. У Стародавньому Римі люди збиралися на гладіаторські бої в Колізеї, щоб спостерігати за кровопролиттям. У середні віки місця страти, такі як лондонський Тауер, приваблювали натовпи глядачів, що прагнули побачити виконання смертних вироків. Подібні види розваг мали не лише символічний характер, але й задовольняли людську цікавість до темного та невідомого.

Одним із найдавніших місць, пов'язаних з туризмом на місця катастроф, є Помпеї та Геркуланум в Італії. Тут туристи можуть дізнатися про історію цих міст, дослідити діяльність вулкана Везувій і навіть побачити людські останки, що збереглися у вулканічному попелі.

У XVIII–XIX століттях, на хвилі індустріалізації та суспільних змін, темний туризм почав розвиватися як соціальне явище. Зокрема, у Вікторіанській Англії публіка була зацікавлена в місцях, пов'язаних із злочинами та трагічними подіями, що відображало зростаючу цікавість до розслідувань та кримінальної справи.

У давні цивілізації люди часто здійснювали паломництва до місць, що мали ритуальне чи символічне значення, пов'язане зі смертю. Стародавні єгиптяни, наприклад, відвідували піраміди, гробниці фараонів та інші священні місця, пов'язані з життям після смерті. Вони вважали, що ці місця зберігають таємниці загробного світу та можуть надати відповіді на питання про призначення людської душі. Крім того, християнські паломники відвідували місця смерті святих мучеників, які загинули за віру. Моцці мучеників та місця їхньої страти приваблювали віруючих з усієї Європи. Відвідування таких святинь мало релігійний зміст і сприймалося як очищення або отримання благодаті. Проте сам факт, що ці місця приваблювали мандрівників через їх зв'язок із трагедіями, свідчить про глибинну потребу людей звертатися до теми смерті і насильства, що з часом стало частиною феномену темного туризму.

У XVIII–XIX століттях відбулися суттєві зміни в суспільній свідомості та культурі, і з розвитком ідеї подорожей для відпочинку та освіти темний туризм почав набувати рис організованого явища.

Розвиток залізниці у XIX столітті також сприяв поширенню темного туризму, оскільки транспортна мережа дозволила людям швидше та легше дістатися до історично значущих місць трагедій. У цей період почали з'являтися

екскурсії на поля відомих битв, таких як Ватерлоо, де відвідувачі могли побачити місця, де загинули тисячі солдатів.

У XX столітті темний туризм набув ще більшого значення у зв'язку з масштабними трагічними подіями — світовими війнами, геноцидами, терористичними атаками. Після Першої світової війни багато європейців почали відвідувати місця битв на Західному фронті, такі як Іпр та Сомма, щоб вшанувати пам'ять загиблих. Меморіали воєнного часу стали частиною культурного ландшафту багатьох країн, і ці місця часто стали символом національної пам'яті та скорботи.

Особливо важливим став розвиток меморіалів після Другої світової війни. Місця, як-от концентраційні табори Аушвіц-Біркенау, Дахау та Майданек, стали символами людських страждань і трагедій, і з часом перетворилися на меморіальні комплекси. Такі місця відвідують мільйони людей, щоб вшанувати пам'ять жертв та осмислити наслідки людської жорстокості.

У 1920-х роках було створено низку військових меморіалів, таких як Монумент загиблим на Соммі та Канадський меморіал у Вімі-Риджі, які надихнули людей на подорожі до цих місць. Такі локації стали не лише туристичними об'єктами, а й культурними просторами, що увіковічували пам'ять про солдатів та заохочували суспільство до переосмислення трагедії війни.

Друга світова війна (1939–1945) була ще більш руйнівною, і після її завершення з'явилося багато місць пам'яті, пов'язаних із Голокостом та воєнними злочинами. Концентраційні табори, такі як Аушвіц-Біркенау, Майданек, Дахау та інші, стали ключовими символами людської жорстокості та страждань. Спочатку ці місця зберігалися як нагадування для найближчих родичів жертв та місцевих жителів, але з часом їх було перетворено на меморіали та музеї, які відвідують мільйони туристів з усього світу.

Аушвіц-Біркенау, зокрема, став символом Голокосту та залишається одним із найвідоміших місць темного туризму, де туристи можуть побачити

експонати, що нагадують про геноцид єврейського народу та інші воєнні злочини. Відвідування цих місць має на меті не тільки згадку про жертв, але й глибоке осмислення людських помилок, що спричинили такі трагедії.

У XX столітті розвиток технологій призвів до появи нових загроз, таких як ядерна зброя та техногенні катастрофи. Після ядерних бомбардувань Хіросіми і Нагасакі в серпні 1945 року ці міста стали символами ядерної загрози і привернули увагу громадськості всього світу. Меморіали, зведені у Хіросімі, такі як Меморіал миру та Купол Генбаку (відомий також як Атомний купол), стали центрами темного туризму та служать застереженням для майбутніх поколінь про наслідки війни і ядерної зброї.

Техногенна катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 році стала однією з найвідоміших трагедій кінця XX століття, яка також змінила підхід до темного туризму. Після вибуху реактора і утворення зони відчуження Чорнобиль та місто Прип'ять перетворилися на місця, які приваблюють туристів з усього світу. Сьогодні Чорнобильська зона відчуження стала своєрідним музеєм під відкритим небом, де люди можуть побачити наслідки радіаційної катастрофи. Інтерес до цих місць зріс особливо після виходу серіалу «Чорнобиль», що підсилив популярність туризму до цього регіону.

Геноцид у Руанді у 1994 році, під час якого загинуло близько 800 тисяч людей, також привернув увагу міжнародної спільноти. Після завершення конфлікту було створено низку меморіалів, щоб зберегти пам'ять про жертв. Найвідомішими є Меморіал жертв геноциду в Кігалі, а також меморіали в місцях масових поховань, як-от Ньянза та Мурямбо. Ці місця стали символом не лише скорботи за загиблими, а й нагадуванням про потребу міжнародного співтовариства запобігати подібним трагедіям у майбутньому.

Наприкінці XX століття темний туризм також почав охоплювати місця, пов'язані з терористичними актами та сучасними трагедіями. Наприклад, після терактів 11 вересня 2001 року у Нью-Йорку було створено Меморіал і музей на

місці веж-близнюків Всесвітнього торгового центру. Він став місцем, куди люди з усього світу приїжджають вшанувати пам'ять жертв теракту та згадати події, що змінили світ.

Темний туризм ХХ століття не лише задовольняв цікавість, а й виконував важливу соціальну функцію — збереження пам'яті та уроків минулого. Багато місць трагедій було перетворено на меморіали, щоб люди могли осмислити трагічні сторінки історії, відчувати зв'язок із жертвами та винести уроки для майбутнього. Такі місця заохочують до емоційної та інтелектуальної рефлексії, спонукають до роздумів про людські цінності, права та наслідки соціальних конфліктів.

Перші «темні» туристичні маршрути були створені американськими туроператорами, які організували подорожі до місця катастрофи дирижабля «Гінденбург» у штаті Нью-Джерсі. В Україні «темні» тури також мають давню історію, хоча їх специфіка стала більш очевидною з часом. Приклади таких маршрутів включають експедиції до Чорнобильської зони, екскурсії до Личаківського кладовища у Львові, некрополя Миколи Пирогова у Вінниці, а також до Бабиного Яру в Києві.

До повномасштабного російського вторгнення у 2022 році Чорнобильська зона відчуження була однією з найпопулярніших локацій для темного туризму. У 2021 році її відвідали 73 000 осіб, причому половина з них – іноземці. Чорнобиль приваблює не лише своєю трагічною історією, але й унікальною атмосферою, що сформувалася після катастрофи.

Під час Великої війни в Україні, на жаль, з'явилися нові локації, які можуть стати місцями для темного туризму. Серед них – Буча та Ірпінь, що зазнали жахливих наслідків російської агресії.

Темний туризм в Україні існував ще в дорадянський період:

Личаківське кладовище (Львів): засноване у 1786 році, воно стало місцем для відвідувань завдяки архітектурним пам'яткам і могилам видатних діячів.

Місця битв: поля боїв, як-от Берестецька битва 1651 року, довгий час були об'єктами паломництва козаків та їхніх нащадків.

У часи СРСР «темні» місця мали офіційну ідеологічну спрямованість.

Бабин Яр (Київ): місце масових розстрілів під час Другої світової війни, яке стало символом трагедії Голокосту. Проте в радянські часи тема Голокосту часто замовчувалася (рис.1.1.).

Меморіали Другої світової війни: монументи та братські могили були ключовими елементами радянської політики пам'яті, приваблюючи відвідувачів із різних регіонів.

Рис.1.1. Бабин Яр (м. Київ) [].

Зі здобуттям Незалежності України в 1991 році темний туризм набув нового змісту:

Чорнобильська зона відчуження (1986): Одна з найвідоміших локацій темного туризму у світі. Після відкриття зони для туристів у 2000-х роках, вона

стала популярною серед українців і іноземців. Також популярності локації сприяв вихід американського фільму «Чорнобиль», який детально описує трагічні події того часу.

Биківнянські могили (Київська область): місце масових поховань жертв сталінських репресій, яке стало символом боротьби за історичну правду.

Російська агресія проти України у 2014 році та події Революції Гідності дали поштовх до формування нових місць темного туризму:

Меморіал Небесної Сотні (Київ): вшанування пам'яті загиблих під час протестів (рис. 1.2.).

Музей АТО (Дніпро): відкритий у 2016 році, він присвячений подіям на сході України.

Рис. 1.2. Меморіал Небесної Сотні (м. Київ) [1].

Темний туризм під час Українсько-російської війни (2022–2024 р.).

Повномасштабне російське вторгнення принесло нові трагедії, які в майбутньому можуть стати об'єктами темного туризму:

Буча, Ірпінь, Маріуполь: Ірпінь і Буча, невеликі міста неподалік Києва, стали символами трагедії, що розгорнулася під час повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 році. Вони зазнали масових руйнувань, жорстоких злочинів проти мирного населення та стали місцем воєнних злочинів, які шокували весь світ. Темний туризм у цих містах має потенціал як інструмент пам'яті, переосмислення трагедії та міжнародної обізнаності. Зруйнований військами РФ міст через річку Ірпінь стане частиною меморіалу і об'єктом темного туризму (рис. 1.3.).

Запоріжжя та Харків: зруйновані об'єкти інфраструктури та меморіали жертв обстрілів викликають інтерес дослідників і туристів. Запоріжжя та Харків — два великі українські міста, що стали важливими свідками жорстоких подій війни, починаючи з 2014 року і, зокрема, під час повномасштабного російського вторгнення в 2022 році. Обидва міста зазнали значних руйнувань і стали місцями, де розгорнулися трагічні історії, що можуть стати частиною темного туризму в Україні.

Рис. 1.3. Міст через річку Ірпінь (Київська область) [1].

Історія темного туризму є відображенням людської потреби досліджувати та розуміти темні сторінки минулого, що супроводжуються трагедіями, насильством та стражданнями. Темний туризм виник як реакція на історичні події, такі як війни, катастрофи, геноциди, і з часом став важливою складовою

культурної та туристичної практики. Спочатку він фокусувався на таких локаціях, як поля боїв, концтабори, місця природних катастроф, а з часом розширився, охоплюючи навіть місця, де відбулися сучасні трагедії.

Унікальність темного туризму полягає в його здатності поєднувати емоційний досвід з пізнавальним і освітнім аспектом, дозволяючи відвідувачам не лише пережити сильні емоції, а й краще зрозуміти історію та уроки, що стоять за цими місцями. Водночас він став важливим інструментом для збереження пам'яті про жертви великих трагедій, сприяючи підтримці національної та міжнародної свідомості.

Однак, розвиток темного туризму не позбавлений етичних питань. Важливо зберігати чутливість до пам'яті загиблих та уникати комерціалізації трагедій, що можуть привести до спотворення історичних фактів або до експлуатації людських страждань.

Темний туризм в Україні, зокрема, має особливе значення в контексті сучасної війни, адже міста, що стали ареною бойових дій, руйнувань і воєнних злочинів, мають бути місцями пам'яті та вшанування жертв. Темний туризм дозволяє не тільки згадувати минуле, але й перетворювати його на урок для майбутніх поколінь, сприяючи збереженню історії, розвитку культурної ідентичності та міжнародного діалогу.

1.3. Світовий досвід розвитку темного туризму

Темний туризм, який включає відвідування місць, пов'язаних із трагічними подіями, насильством, катастрофами та історичними трагедіями, став популярним у різних куточках світу. З розвитком туристичної індустрії такі місця перетворюються на важливі культурні, історичні та освітні об'єкти. Розглянемо кілька прикладів з різних країн, де темний туризм має важливу роль у збереженні пам'яті про важкі моменти в історії людства:

1. Меморіальні місця голокосту: Освенцім, Польща

Концтабір Освенцім (Auschwitz) у Польщі є одним із найвідоміших місць темного туризму. Це місце стало символом трагедії Голокосту, де мільйони людей загинули під час Другої світової війни. Щороку музей Освенціма відвідують мільйони туристів, які бажають глибше зрозуміти історію геноциду та вшанувати пам'ять жертв Існують і інші відомі табори смерті, такі як Майданек — колишній концентраційний і табір знищення, створений нацистами поблизу міста Люблін на південному сході Польщі. Це місце стало одним із перших, яке було оголошено меморіалом одразу після його звільнення влітку 1944 року, ще під час Другої світової війни..

У 1947 році на території Освенціму був створений музей, який став одним із головних меморіалів Голокосту. Музей включає:

- експозиції у колишніх бараках,
- руїни газових камер і крематоріїв,
- меморіал, присвячений жертвам табору (рис. 1.4.).

Рис.1.4. Концтабір Освенцім (Польща) [1].

2. Музей 11 вересня, Нью-Йорк, США

Меморіал і музей 11 вересня у Нью-Йорку побудований на місці колишнього Всесвітнього торгового центру, зруйнованого внаслідок

терористичних атак у 2001 році. Він привертає увагу туристів з усього світу, які хочуть зрозуміти наслідки цих подій та вшанувати пам'ять майже 3 000 загиблих. Це місце нагадує про глобальну загрозу тероризму і важливість міжнародної співпраці.

3. Чорнобильська зона, Україна

Чорнобильська зона відчуження, де сталася одна з наймасштабніших техногенних катастроф у світі, приваблює туристів своєю моторошною атмосферою і неповторним поєднанням історії та природи. Після виходу серіалу «Чорнобиль» інтерес до цієї локації значно зріс. Відвідувачі мають змогу побачити покинуте місто Прип'ять, саркофаг над четвертим енергоблоком та дізнатися більше про катастрофу 1986 року.

4. Руїни Помпеї, Італія

Руїни давнього міста Помпеї, знищеного виверженням вулкану Везувій у 79 році н.е., є популярним об'єктом темного туризму. Відвідувачі можуть побачити закам'янілі залишки мешканців міста, які стали свідченням жахливої сили природи. Це місце допомагає зрозуміти, як природні катастрофи можуть змінювати хід історії (рис. 1.5.).

Рис. 1.5. Помпеї, Італія [1].

5. Поля смерті, Камбоджа

У Камбоджі, в часи правління червоних кхмерів, десятки тисяч людей стали жертвами геноциду. Поля смерті та музей Туол Сленг у Пномпені є

жахливими нагадуваннями про ці події. Відвідувачі цих місць отримують змогу дізнатися про масштаб злочинів та історію виживання країни після цих трагедій.

6. Меморіал миру, Хіросіма, Японія

Меморіал миру в Хіросімі, присвячений трагедії атомного бомбардування 1945 року, є одним із ключових об'єктів темного туризму в Японії. Це місце нагадує про жахливі наслідки війни та атомної зброї. Щороку сюди приїжджають мільйони людей, щоб зрозуміти значення миру і співіснування.

7. Колишні тюрми: Алькатрас, США

Колишня в'язниця Алькатрас, розташована на острові поблизу Сан-Франциско, є популярним туристичним об'єктом. Хоча це місце не пов'язане з катастрофами чи геноцидами, його історія про найнебезпечніших злочинців, втечі та жорстокі умови життя приваблює відвідувачів, які цікавляться кримінальною історією.

Світовий досвід розвитку темного туризму демонструє його важливість як способу збереження історичної пам'яті та вшанування жертв трагедій. Такі місця виконують освітню функцію, сприяючи глибшому розумінню історії та її уроків. Водночас, цей напрямок туризму має етичні аспекти, адже комерціалізація трагедій може викликати дискусії щодо шанобливого ставлення до пам'яті жертв.

Темний туризм допомагає людству зберігати зв'язок із минулим, вчитися на помилках історії та знаходити сили для побудови кращого майбутнього.

Меморіал геноциду в Мурамбі вважається одним із найпохмуріших і найжахливіших місць в історії темного туризму. Музей був відкритий 21 квітня 1995 року. Раніше це була технічна школа, де протягом 100 днів (з квітня по червень 1994 року) загинуло понад 50 000 людей.

Цей музей значно відрізняється від інших місць, пов'язаних із геноцидом. Незважаючи на наявність сучасних зручностей, тут не робили жодних спроб приховати відвідувачам жахи, які сталися на цьому місці. Людські тіла,

збережені у вапні, виставлені для огляду. Куратор музею прагне, щоб люди знали про події, які відбувалися тут. На момент трагедії йому було лише 19 років, і він вижив, утікши з сусіднього табору (рис. 1.6.).

Рис.1.6. Меморіал геноциду в Мурамбі [1].

Штаб-квартира КДБ та в'язниця у Литві є одним із найстрашніших будівель у світі. Ця в'язниця функціонувала з 1954 по 1991 рік і мала похмуру ауру, що виходила з її стін. Більшість ув'язнених були єврейськими повстанцями, яких катували до смерті.

Нині це музей жертв геноциду, який пропонує екскурсії з гідами, під час яких можна оглянути кімнати для допитів, місця страти та камери ув'язнення. У декількох великих камерах також представлені протигази, знаряддя тортур і фотографії молодих чоловіків у військових уніформах.

Музей катастрофи «Титаніка» (Titanic Belfast) є однією з найвідоміших туристичних локацій у Північній Ірландії. Цей сучасний музей розташований у самому центрі Белфаста, на території колишньої корабельні Harland & Wolff, де у 1909–1912 роках був побудований легендарний лайнер RMS Titanic.

Музей відкрився у квітні 2012 року, до 100-річчя трагедії. Його унікальна архітектура нагадує носи кораблів або айсберг, символізуючи як розкішність

лайнера, так і катастрофу, що сталася 15 квітня 1912 року, коли судно затонуло у Північній Атлантиці після зіткнення з айсбергом. Музей є однією з найвідвідуваніших локацій у Північній Ірландії, щорічно його відвідують понад 800 000 осіб.

Долина Королів (Valley of the Kings) — це один із найвідоміших некрополів у світі, розташований на західному березі Нілу неподалік міста Луксор. Ця місцевість була місцем поховання єгипетських фараонів та високопосадовців Нового царства (близько 1539–1075 роки до н.е.). Долина Королів є об'єктом Світової спадщини ЮНЕСКО. Вона залишається не лише туристичним центром, але й важливим місцем для археологічних досліджень, які продовжують розкривати таємниці давнього Єгипту.

Це місце нагадує про велич Стародавнього Єгипту, його традиції, мистецтво та вірування, зберігаючи пам'ять про правителів, які формували історію однієї з найдавніших цивілізацій світу.

Гора Хрестів (Kryžių Kalnas) — унікальне сакральне місце неподалік від міста Шяуляй, Литва. Це пагорб, вкритий десятками тисяч хрестів різного розміру, форми та стилю. Він є символом віри, національної ідентичності та мирного спротиву, а також популярним місцем паломництва та темного туризму.

Гора Хрестів — це не лише релігійний символ, а й місце з багатою історією, яке свідчить про силу віри та прагнення до свободи. Ця унікальна пам'ятка вражає атмосферою та є свідченням незламності духу литовського народу.

Більшість місць темного туризму пропонують музеї, аудіогіди та освітні програми для відвідувачів. Наприклад, у музеї «Титаніка» використовується технологія віртуальної реальності, щоб відтворити атмосферу на борту корабля. Відвідування таких місць викликає сильні емоції. Наприклад, у меморіалі жертв геноциду в Руанді виставлено особисті речі загиблих, що надає подіям особистісного виміру. Темний туризм сприяє економічному розвитку регіонів.

Наприклад, Чорнобильська зона приносить значний дохід до місцевого бюджету через організовані тури. Популярність темного туризму зростає завдяки розвитку інформаційних технологій та соціальних мереж, які сприяють поширенню знань про такі місця. Водночас зберігається потреба у більш чутливому підході до організації таких турів, щоб уникнути спекуляцій на трагедіях.

Темний туризм — це не лише спосіб подорожувати, а й можливість зрозуміти історію людства через призму його найтрагічніших подій. Він допомагає вшанувати пам'ять жертв, привернути увагу до важливих соціальних проблем і створити простір для осмислення уроків минулого. Однак важливо дотримуватись етичних принципів і забезпечувати гідне ставлення до місць, які стали свідками трагедій.

Висновки до розділу 1

На основі дослідження теоретико-методичних аспектів темного туризму в туристичній сфері, можна виокремити такі висновки:

1. Дослідження свідчать, що «темний» туризм — це різновид туризму, що включає відвідування кладовищ, місць катастроф, природних катаклізмів, масових поховань, а також локацій, пов'язаних із містикою. Також може використовуватись термін «похмурий» туризм як синонім, оскільки для різних видів туризму часто існують кілька назв, як, наприклад, «сільський» і «зелений» туризм, «релігійний» і «ностальгійний» туризм тощо.
2. Обґрунтовано, що темний туризм охоплює кілька аспектів інших видів туризму, таких як освітній, пригодницький та екстремальний туризм. Він тісно пов'язаний з культурною спадщиною, оскільки дає змогу оживити історичні події, пов'язані з трагедіями. Цей вид туризму відіграє важливу роль у зануренні в події минулого, обміні знаннями та викликає емоції щодо темних сторін історії та людства.
3. Визначено, що темний туризм виник на перетині людської цікавості до страшних подій та потреби розуміння історії та уроків минулого. Темний туризм має довгу історію, що починається з давніх часів і триває до сучасності, де він набуває все більшої популярності.
4. Проаналізовано світовий досвід розвитку темного туризму. Світовий досвід розвитку темного туризму свідчить про те, що цей феномен має значну культурну, освітню та соціальну цінність. Відвідування місць трагедій та катастроф дозволяє людям глибше усвідомити важливість історичних подій, вшанувати пам'ять жертв і зрозуміти, як запобігти подібним катастрофам у майбутньому.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ

2.1. Сучасні тенденції розвитку темного туризму в Україні

Темний туризм в Україні, зважаючи на її багатий історичний і трагічний контекст, активно розвивається, набуваючи нових форм та значення. Сучасні виклики, включаючи військову агресію, техногенні катастрофи та історичні трагедії, стали основою для створення нових туристичних маршрутів і локацій.

Повномасштабна війна в Україні, яка почалася у 2022 році, значно вплинула на формування нових напрямів темного туризму:

Міста-символи героїзму та трагедії: Ірпінь, Буча, Маріуполь, Харків стали місцями, які туристи відвідують, щоб дізнатися більше про події війни, побачити руйнування та вшанувати пам'ять жертв.

Меморіальні простори: У багатьох містах створюються меморіали та інсталяції, які фіксують події війни. Наприклад, в Києві з'явилися виставки знищеної техніки агресора.

Чорнобильська зона відчуження залишається найбільш відомим об'єктом темного туризму в Україні. Серед сучасних тенденцій:

Зростання інтересу після серіалу НВО «Чорнобиль»: Туристи з усього світу приїжджають, щоб відчути унікальну атмосферу цього місця.

Нові туристичні маршрути: Організовані тури пропонують відвідини покинутих сіл, радіолокаційної станції «Дуга» та Прип'яті.

Цифровізація: доступ до віртуальних турів дозволяє ознайомитися з зоною онлайн, що підвищує її популярність.

Більшість територій Чорнобильської зони є безпечними для відвідувачів, однак є й такі, де рівень радіації значно вищий і може бути смертельно небезпечним. Тривале перебування на таких ділянках може призвести до серйозних наслідків для здоров'я, зокрема променевої хвороби.

Місто Чорнобиль отримало менше радіації порівняно з іншими локаціями, які зазнали значно більшого впливу. До таких належать, зокрема, територія навколо зруйнованого реактора №4 та частково місто Прип'ять. Хоча більшу частину зони було очищено від радіації за роки після катастрофи, існують окремі місця, як, наприклад, двір школи, до яких не можна під'їхати транспортом і де рівень небезпеки залишається значним. Тому ці території краще не відвідувати.

Одним із найцікавіших і найпоширеніших місць Чорнобильської зони є «Рудий ліс», розташований на відстані 1-2 км на захід від Чорнобильської АЕС (рис. 2.1.). Після вибуху реактора частина графіту потрапила саме сюди, і листя дерев почало набувати червоного відтінку, що призвело до серйозних деформацій. Для зменшення рівня радіації територію обробили, покривши її новим шаром ґрунту, але цей ліс все ще залишається однією з найбільш забруднених ділянок у зоні.

У зоні відчуження також є оглядовий майданчик, з якого відкривається вид на саркофаг, що накриває четвертий енергоблок ЧАЕС. Ця величезна споруда висотою 110 метрів була побудована для зменшення рівня радіації. На майданчику встановлено пам'ятник ліквідаторам аварії на ЧАЕС.

Основна частина екскурсій у Чорнобилі включає прогулянки по Прип'яті, де туристи можуть побачити покинуті об'єкти, такі як готелі, палац культури, басейн, колесо огляду, школи, дитячі садки, причал і поліцейську дільницю. Особливо примітним є колесо огляду, яке так і не було запущено, адже планувалося, що воно почне працювати 1 травня 1986 року, але аварія змінила ці плани.

Рис. 2.1. «Рудий ліс» Чорнобильська зона, Київська область [1].

Розглянемо статистику іноземних країн лідерів по кількості відвідування Чорнобильської зони за 2021 рік, а також цінову політику на даний вид екскурсій (рис. 2.2.).

Рис.2.2. Іноземні країни-лідери за кількістю відвідувачів у 2021 році [1].

Проаналізувавши рисунок 2.2. ми можемо зробити такий висновок: у 2021 році найбільшу кількість відвідувачів з-за кордону у Чорнобильській зоні становили громадяни Польщі — 4683 особи. Це свідчить про значний інтерес до цього місця серед польських туристів, можливо, через близьке географічне розташування та історичні зв'язки.

На другому місці за кількістю відвідувачів опинилися туристи зі США — 3493 особи. Це може бути зумовлено міжнародною популярністю Чорнобильської зони як туристичного об'єкта, особливо після виходу серіалу «Чорнобиль» у 2019 році.

Німеччина посіла третє місце з показником 3190 осіб. Це також вказує на зацікавленість європейських країн у темному туризмі, пов'язаному з Чорнобилем.

Ця статистика свідчить про високий рівень зацікавленості туристів з різних частин світу у відвідуванні Чорнобильської зони, що стала однією з ключових локацій темного туризму в Україні. Найбільше туристів приїжджає з сусідніх або відносно близьких країн (наприклад, Польщі та Німеччини), а також із далеких країн із високим рівнем економічного розвитку, таких як США.

Чорнобильська зона залишається популярним напрямком темного туризму, привертаючи увагу як європейських, так і американських відвідувачів.

Ціни за одноденний тур становили приблизно 80-120 євро з людини. У цю вартість зазвичай входило транспортування з Києва, послуги гіда, дозвіл на вхід у зону відчуження та страхівка. Вартість приватного туру залежала від кількості людей у групі та складала від 400 до 600 євро за групу до 5 осіб. Вартість турів була помірною у порівнянні з іншими популярними туристичними напрямками, що робило Чорнобиль доступним місцем для широкого кола туристів. Попит на тури зріс після виходу серіалу «Чорнобиль» у 2019 році, що спровокувало незначне підвищення цін у 2021 році через збільшення туристичного інтересу.

У Києві знаходиться Меморіал Голодомору, який вшановує пам'ять жертв Голодомору-геноциду та розповідає про трагічні події 1932-1933 років, що стали геноцидом української нації. Меморіал розташований поблизу станції метро «Арсенальна» у парку Вічної Слави.

За попередніми оцінками, втрати українців від Голодомору становлять щонайменше 7 мільйонів осіб у межах тогочасної Української РСР і ще близько 3 мільйонів за її межами.

Меморіал складається з двох частин: меморіальної (Свіча пам'яті та скульптура дівчинки з колосками в руках «Гірка пам'ять дитинства») та Залу пам'яті, який тимчасово виконує функцію музею. У залі пам'яті зберігаються 19 томів Національної Книги пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, що містять списки жертв трагедії.

Також у залі представлені моноблоки, вітрини з архівними документами, фотографіями, свідченнями очевидців і картами з проєкту «Цифровий атлас Голодомору». Відвідувачі мають змогу переглядати фільми про Голодомор, брати участь в екскурсіях, а також відвідувати тимчасові фотодокументальні, наукові та художні виставки, які висвітлюють окремі аспекти цієї історичної події.

Київ часто називають містичним містом, адже тут розташовано 13 лисих гір, з яких дві є особливо відомими.

Перша Лиса гора, що неподалік метро Видубичі, у давнину слугувала язичницьким капищем. Пізніше її стали називати «бісівською» через чутки про шабаші, темні ритуали та навіть ворота до потойбічного світу. Езотерики стверджують, що ця гора має аномальну енергетику.

Друга Лиса гора, відома як Замкова гора, розташована біля метро Конtrakтова площа. Її також пов'язують із проведенням ритуалів та шабашів. На цій горі знаходиться військове кладовище ХІХ століття. Поблизу розташований Замок Річарда Левове Серце – будівля з містичною репутацією. Подейкують, що

мешканці довго не затримувались у замку через привидів, зокрема дух Дмитра Орлова, який нібито блукає будівлею. Проте науковці пояснюють моторошні звуки звичайним вітром у вентиляційних трубах.

Ще одне загадкове місце Києва – Байкове кладовище в Голосіївському районі, засноване в 1834 році. Воно відоме своїми похмурими склепами, які оповиті атмосферою страху й містики. За легендами, на кладовищі можна зустріти привидів, які охороняють свої могили.

Загалом, Київ поступово стає популярним напрямком темного туризму завдяки своїй багатій історії, містичним місцям і трагічним подіям минулого. Орієнтовна частка відвідувачів, які цікавляться темним туризмом, може складати 10-15% від загальної кількості туристів міста.

Львівська область також є популярним місцем темного туризму. Можна припустити, що Львівська область приймає близько 100–150 тисяч туристів щороку, які цікавляться темним туризмом. Це становить приблизно 5–10% від загальної кількості туристів області, зростання популярності цієї сфери спостерігається завдяки тематичним екскурсіям та розширенню музейних експозицій.

Сучасні тенденції розвитку темного туризму в Україні демонструють його зростаючу популярність як серед українських, так і серед іноземних туристів. Основними осередками цього напрямку є Чорнобильська зона, меморіали, пов'язані з історією Другої світової війни, трагічними подіями Голодомору, а також місця із загадковою або містичною атмосферою, наприклад, Лисі гори в Києві чи старовинні кладовища Львова.

Завдяки активному використанню сучасних технологій, таких як цифрові атласи, інтерактивні екскурсії та документальні проекти, темний туризм в Україні розвивається, відповідаючи на запити аудиторії. Популяризація цього напрямку сприяє збереженню пам'яті про трагічні події, одночасно підтримуючи розвиток локальних громад та туристичної інфраструктури.

2.2. Аналіз статистики відвідувань об'єктів темного туризму в Україні

Темний туризм, як окрема ніша туристичної галузі, набуває популярності в Україні, залучаючи відвідувачів з усього світу до місць із трагічною історією та особливою атмосферою. Об'єкти темного туризму, такі як Чорнобильська зона відчуження, меморіали жертв Голодомору, місця бойових дій, кладовища та історичні локації, що відображають складні сторінки минулого, стають центрами уваги туристів. Аналіз статистики відвідувань таких об'єктів дозволяє виявити сучасні тенденції розвитку цього сегменту, зрозуміти вплив культурного, соціального та історичного контексту на його популярність, а також визначити перспективи його подальшого розвитку в Україні.

Одними із об'єктів темного туризму є Буча та Ірпінь. Буча та Ірпінь, міста в Київській області, стали символами трагічних подій під час російського вторгнення 2022 року. Їхні назви тепер асоціюються з воєнними злочинами, руйнуваннями та героїзмом жителів, що захищали свою землю. Як об'єкти темного туризму, ці міста привертають увагу тих, хто прагне зрозуміти жахливі наслідки війни та вшанувати пам'ять загиблих.

Основні аспекти як об'єктів темного туризму:

Місця масових поховань: у Бучі було виявлено братські могили, які стали місцями пам'яті. Відвідувачі приходять, щоб вшанувати загиблих і побачити масштаби трагедії.

Зруйновані житлові квартали та інфраструктура: деякі пошкоджені будівлі залишають у своєму стані як свідчення наслідків окупації.

Меморіали та інсталяції: у містах активно створюються пам'ятні знаки, які розповідають про події 2022 року.

Екскурсії та освітні ініціативи: ведуться програми для іноземних делегацій, волонтерів і журналістів, щоб показати історії виживання та відновлення.

Бучу та Ірпінь відвідують представники ООН, міжнародні делегації, журналісти та туристи, що цікавляться воєнною історією. Цей інтерес сприяє розумінню глобальної важливості подій і підтримує громадські ініціативи щодо реконструкції. Наразі створюються автобусні тури до Бучі та Ірпеня спрямовані на відвідування місць пам'яті, оскільки це має вагоме історичне, етичне та культурне значення як для самих українців, так і для прийдешніх поколінь. Організацією даних турів є туристична агенція Visit Ukraine.Today. Отже, розглянемо статистику відвідувань цих локацій з боку іноземців (рис. 2.3.).

Рис.2.3. Статистика відвідувань Бучі та Ірпеня іноземними країнами у 2023-2024 роках

Джерело: складено автором на основі досліджуваних матеріалів

Отже, проаналізувавши дані з діаграми, ми можемо зробити такі висновки, найбільший потік туристів припадає на відвідувачів із Польщі, що свідчить про сильний інтерес сусідньої країни до подій, які відбулися в цих регіонах. Це може бути пов'язано з культурними, історичними та географічними зв'язками. Друге місце займають туристи з Німеччини, що свідчить про значну увагу європейських країн до місць, пов'язаних із трагічними подіями війни, і їх прагнення до вивчення сучасної історії України. Велика Британія та США також

представлені значним відсотком відвідувачів. Це може свідчити про інтерес із боку західних країн до вшанування пам'яті жертв військової агресії, а також про підтримку України на міжнародному рівні. Загалом Буча та Ірпінь стали важливими об'єктами темного туризму, привертаючи увагу туристів з усього світу. Це підтверджує їх значення як символів людської трагедії та стійкості в умовах війни. Тенденція свідчить, що з кожним роком кількість відвідувачів в ці міста стає вищою, це дає надію на те що жахи війни в Україні не будуть забуті.

Ще однією популярною локацією темного туризму в Україні можна вважати Личаківське кладовище. Личаківське кладовище у Львові є одним із найдавніших і найвідоміших некрополів у Східній Європі, яке приваблює не лише туристів, але й дослідників історії, культури та архітектури. Засноване у 1786 році, кладовище слугує місцем поховання багатьох відомих діячів культури, науки, політики та мистецтва, зокрема Івана Франка, Соломії Крушельницької, Маркіяна Шашкевича та багатьох інших. Личаківське кладовище входить до списку обов'язкових локацій для відвідувачів Львова. У 2019 році його включили до рейтингу найбільш цікавих некрополів Європи, що ще більше підкреслює його значення для темного туризму. Отже розглянемо, статистику відвідувань Личаківського кладовища у період з 2020-2024 роки (рис.2.4.).

Рис. 2.4. Статистика відвідувань Личаківського кладовища у період з 2020-2024 роки

Джерело: складено автором на основі досліджуваних матеріалів

На основі графіка відвідувань Личаківського кладовища в період з 2020 по 2024 роки можна зробити такі висновки. У 2020 та 2021 роках відвідуваність була стабільною (близько 15 тисяч відвідувачів). Це може бути зумовлено тим, що навіть під час пандемії COVID-19 Личаківське кладовище залишалося привабливим місцем для відвідувачів завдяки відкритому простору та історичному значенню. У 2022 році спостерігається значне падіння кількості туристів. Це може бути пов'язано з початком повномасштабної війни в Україні, що суттєво вплинуло на туристичний потік через небезпеку та обмеження для іноземних та внутрішніх мандрівників. Починаючи з 2023 року, кількість відвідувачів знову почала зростати, що може свідчити про поступову стабілізацію ситуації, зокрема безпекової. Туристи почали повертатися до Львова, а Личаківське кладовище, як популярний об'єкт культурного та меморіального туризму, знову привертає увагу. У 2024 році кількість відвідувачів досягла майже 20 тисяч, що може бути результатом відновлення туристичних потоків, проведення культурних заходів чи підвищення популярності місця.

Аналіз статистики відвідувань об'єктів темного туризму в Україні свідчить про зростаючий інтерес до таких локацій серед туристів як з України, так і з-за кордону. Оскільки Україна має багатий історичний контекст, зокрема у зв'язку з трагічними подіями, такими як російсько-Українська війна, а також численні кладовища та місця бойових дій, отже темний туризм в Україні продовжує набувати популярності.

Темний туризм в Україні активно розвивається і привертає все більше уваги як з боку українських, так і іноземних туристів. Завдяки великій кількості історичних трагедій, катастроф та важливих історичних пам'яток, Україна має

величезний потенціал для розвитку цієї галузі. Однак важливо забезпечити належний рівень поваги та етики, щоб забезпечити відповідний досвід для відвідувачів, а також зберегти пам'ять про трагедії та важливі моменти в історії країни.

2.3. Вплив темного туризму на економіку та локальний розвиток регіонів України

Вплив темного туризму на економіку та локальний розвиток регіонів України є багатограним і може мати як позитивні, так і негативні аспекти. Темний туризм, що включає відвідування місць, пов'язаних із трагедіями, конфліктами чи катастрофами (наприклад, Чорнобильська зона, місця боїв або меморіали жертв Голодомору), відіграє важливу роль у формуванні локальної економіки та розвитку інфраструктури.

Розглянемо позитивні аспекти впливу темного туризму на локальний розвиток регіонів України:

- **Зростання туристичних доходів:**

Відвідувачі витрачають кошти на екскурсії, проживання, харчування та сувеніри. Наприклад, Чорнобильська зона приносить значні надходження завдяки іноземним туристам. У 2021 році понад 120 тисяч туристів відвідали зону, що дало поштовх для розвитку суміжних бізнесів у Київській області.

- **Розвиток інфраструктури:**

Популярність темного туризму сприяє покращенню доріг, будівництву готелів, розширенню мережі ресторанів та іншої туристичної інфраструктури в регіонах, які раніше могли бути депресивними.

- **Підтримка локальних підприємств:**

Місцеві підприємства отримують додаткові можливості для реалізації своїх товарів і послуг (наприклад, сувенірна продукція з Чорнобиля, гастрономічні тури в місцях пам'яті).

- **Підвищення міжнародного іміджу:**

Україна отримує увагу на міжнародній арені як країна з унікальними туристичними об'єктами, що залучає нові інвестиції.

- **Збереження історичної пам'яті:**

Дохід від темного туризму може бути використаний для фінансування музеїв, меморіалів та реставраційних проєктів.

Також доцільно розглянути і негативні аспекти впливу темного туризму на локальний розвиток регіонів України:

- **Морально-етичні виклики:**

Комерціалізація місць трагедій може викликати осуд з боку суспільства, особливо якщо організатори турів не дотримуються етичних норм.

- **Перевантаження інфраструктури:**

Велика кількість туристів у місцях, які не розраховані на масові потоки людей, може призводити до екологічних та соціальних проблем.

- **Екологічне навантаження:**

Наприклад, у Чорнобильській зоні туризм може сприяти деградації унікальних природних ландшафтів, якщо не дотримуватися правил збереження природи.

- **Нерівномірний розподіл прибутків:**

Значна частина доходів може залишатися у великих туроператорів, тоді як місцеві громади отримують обмежені вигоди.

- **Соціальна напруга:**

У місцевих мешканців може виникати негативне ставлення до туристів, якщо їхня присутність заважає звичайному способу життя.

Отже, темний туризм має значний потенціал для економічного та соціального розвитку регіонів України, якщо забезпечити етичний підхід, прозоре управління доходами та врахування потреб місцевих громад.

Вплив туризму у Чорнобильській зоні на економіку регіону і локальний розвиток є помітним і має як економічні, так і соціальні аспекти. Чорнобильська зона відчуження (ЧЗВ) стала одним із найпопулярніших об'єктів темного туризму в Україні, привертаючи увагу як іноземних, так і вітчизняних туристів.

Туристи, які відвідують ЧЗВ, витрачають кошти на екскурсії, послуги гідів, трансфер, проживання в прилеглих населених пунктах (наприклад, у Славутичі чи Києві), харчування та сувеніри.

У 2019 році ЧЗВ відвідали понад 124 тисячі туристів, що сприяло збільшенню надходжень до місцевих бюджетів та розвитку малого бізнесу.

Завдяки туризму поліпшується транспортна інфраструктура в Київській області, зокрема якість доріг до зони відчуження, а також зростає кількість об'єктів обслуговування туристів у навколишніх містах, таких як Славутич, Чернігів та інші. Частина коштів, отриманих від туристів, спрямовується на підтримку інфраструктури Чорнобильської зони, оплату праці працівників Державного агентства України з управління зоною відчуження та реалізацію науково-дослідних проєктів.

Також варто розглянути вплив темного туризму у Чорнобилі на локальний розвиток регіону. Серед них слід виділити розширення бізнес-можливостей, наприклад місцеві жителі та підприємці мають можливість розвивати бізнес, орієнтований на туристів, наприклад, створення тематичних сувенірів, організація екскурсій чи культурних заходів. Зростання туристичного потоку стимулює інвесторів вкладати кошти в розвиток прилеглих територій, таких як Славутич, який позиціонує себе як «місто для життя». У навколишніх населених пунктах покращується стан доріг,

модернізується транспорт та створюються нові соціальні об'єкти, спрямовані як на туристів, так і на місцевих жителів.

Туризм у Чорнобильській зоні відчуження є потужним двигуном для економіки та локального розвитку прилеглих регіонів. Він створює нові можливості для бізнесу, забезпечує робочі місця та сприяє збереженню історичної пам'яті. Водночас необхідно забезпечити етичний підхід до організації туризму, мінімізувати екологічні ризики та залучати більше інвестицій у довгострокові проєкти розвитку.

Залучення туристів з Ізраїлю для відвідування Бабиного Яру є перспективним напрямом, який може сприяти розвитку культурного обміну, збереженню історичної пам'яті та економічному зростанню регіону. Туристи з Ізраїлю становлять значну частку міжнародних відвідувачів України, особливо через історичні та культурні зв'язки. Бабин Яр є важливим місцем пам'яті для багатьох єврейських родин, чий предки постраждали під час Голокосту. Для громадян Ізраїлю такі поїздки є не лише туристичними, а й духовними та освітніми. Ізраїльські туристи активно відвідують меморіальні місця, які мають відношення до історії єврейського народу, особливо ті, що пов'язані з Голокостом.

Ізраїльські туристи зазвичай витрачають значні кошти на туризм, включаючи транспорт, проживання, екскурсії, харчування та сувеніри, що сприяє економічному розвитку регіону. Також слід розробити якісну організацію пакетів «темного туризму», що включають відвідування Бабиного Яру, Подільської синагоги, Київського єврейського центру та інших важливих єврейських пам'яток.

Український уряд і меморіальні організації активно працюють над популяризацією «Бабиного Яру» серед іноземних відвідувачів, включно з туристами з Ізраїлю. Це включає заходи до річниць трагедії, створення

інтерактивних виставок і ініціативи з розвитку туризму, спрямовані на зміцнення культурних зв'язків між Україною та Ізраїлем.

Розглянемо статистику відвідування ізраїльськими туристами Бабиного Яру у період з 2020-2024 роки (рис. 2.5.).

Рис. 2.5. Статистика відвідування ізраїльськими туристами Бабиного Яру у період з 2020-2024 роки

Джерело: Складено автором на основі досліджуваних матеріалів

Отже, аналізуючи дану статистику можемо сформулювати такі висновки. У 2021 році кількість ізраїльських туристів значно зросла порівняно з 2020 роком, що може бути пов'язано із ослабленням карантинних обмежень після початку пандемії COVID-19. Також це може пояснюватись зростанням уваги до меморіальних заходів у Бабиному Яру. Кількість туристів різко зменшилася у 2022 році. Основною причиною, є початок повномасштабної війни в Україні, що зробило країну менш привабливою та безпечною для туристів. У 2023 році спостерігається повільне відновлення туристичних потоків. Зростання у 2024 році свідчить про поступове покращення ситуації, зокрема у сфері туризму, що може бути пов'язано з

покращенням умов безпеки та зусиллями з боку України задля популяризації меморіальних місць. Попит серед ізраїльських туристів на відвідування Бабиного Яру залежить від загальносвітових і регіональних подій, таких як пандемія COVID-19 і війна в Україні. Важливими умовами для залучення туристів є стабільна безпекова ситуація та подальший розвиток меморіальної інфраструктури.

Темний туризм має значний вплив на економіку та локальний розвиток регіонів України. Він поєднує збереження історичної пам'яті з практичними економічними вигодами, сприяючи популяризації унікальних місць із трагічною історією.

Темний туризм генерує значні доходи через розвиток інфраструктури, готельного бізнесу, послуг громадського харчування, транспорту та сувенірної виробництва.

Наприклад, Чорнобильська зона відчуження щорічно залучає десятки тисяч туристів, приносячи мільйони гривень надходжень. Подібні процеси спостерігаються й у Києві завдяки Меморіалу Бабиного Яру.

Темний туризм в Україні є потужним інструментом економічного розвитку регіонів, відновлення історичної справедливості та збереження пам'яті про трагедії минулого. Чорнобильська зона, Меморіал Бабиного Яру, музеї Голодомору та інші місця слугують прикладами, як можна поєднувати освітні, культурні й економічні цілі. Для подальшого успіху необхідно розвивати інфраструктуру, забезпечувати безпеку туристів і проводити міжнародні інформаційні кампанії, які популяризуватимуть Україну як центр історичної пам'яті.

Висновки до розділу 2

Проведений моніторинг сучасного стану темного туризму в Україні дав змогу сформулювати такі висновки:

1. Встановлено, що Чорнобильська зона залишається популярним напрямком темного туризму, привертаючи увагу як європейських, так і американських відвідувачів. Вартість турів була помірною у порівнянні з іншими популярними туристичними напрямками, що робило Чорнобиль доступним місцем для широкого кола туристів. Попит на тури зріс після виходу серіалу «Чорнобиль» у 2019 році, що спровокувало незначне підвищення цін у 2021 році через збільшення туристичного інтересу.
2. Аналіз ринку та цільової аудиторії свідчить про те, що найбільший потік туристів до Бучі і Ірпеня припадає на відвідувачів із Польщі, що свідчить про сильний інтерес сусідньої країни до подій, які відбулися в цих регіонах. Друге місце займають туристи з Німеччини, що свідчить про значну увагу європейських країн до місць, пов'язаних із трагічними подіями війни, і їх прагнення до вивчення сучасної історії України. Велика Британія та США також представлені значним відсотком відвідувачів.
3. З'ясовано, що вплив темного туризму на економіку та локальний розвиток регіонів України є багатограним і може мати як позитивні, так і негативні аспекти.
4. Обґрунтовано, що темний туризм в Україні є потужним інструментом економічного розвитку регіонів, відновлення історичної справедливості та збереження пам'яті про трагедії минулого. Чорнобильська зона, Меморіал Бабиного Яру, музеї Голодомору та інші місця слугують прикладами, як можна поєднувати освітні, культурні й економічні цілі.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ

3.1. Інноваційні підходи в організації турів темного туризму

Темний туризм, або туризм до місць, пов'язаних із трагедіями, смертю чи історичними катаклізмами, набуває все більшої популярності у світі. Цей напрямок є унікальним поєднанням культурного, освітнього та емоційного досвіду, що дає змогу відвідувачам осмислити складні сторінки історії. Однак організація таких турів потребує особливого підходу, який враховує етичні, емоційні та освітні аспекти.

Інноваційні підходи в організації темного туризму стають ключовими для створення більш глибоких і змістовних вражень. Використання цифрових технологій, інтерактивних методів навчання, персоналізованих маршрутів та залучення локальних громад дозволяє не лише підвищити якість турів, але й забезпечити баланс між освітньою цінністю та етичністю. В умовах зростаючої конкуренції та зміни очікувань туристів такі підходи дають можливість створювати тури, які не лише інформують, але й викликають емоційні враження, сприяючи кращому розумінню історичних подій.

Розглянемо приклади використання інноваційних підходів в організації турів темного туризму:

Технології AR/VR дозволяють відвідувачам «повернутися» в минуле, спостерігаючи реконструкції подій або вигляд об'єктів у їхньому первісному стані. Наприклад, віртуальні тури по концтаборах або зруйнованих містах дають змогу глибше зрозуміти контекст і пережити історію. Додатки можуть надавати мультимедійний контент (аудіогіди, фото, відео) або створювати інтерактивні квести, які мотивують туристів досліджувати локації більш уважно.

Складання маршрутів відповідно до інтересів туристів. Наприклад, маршрути для дослідження місць, пов'язаних із війнами, катастрофами чи злочинами, можуть адаптуватися під певні групи — істориків, студентів, сімей тощо.

Організація зустрічей із місцевими жителями, які можуть поділитися особистими історіями або спогадами. Це створює емоційний зв'язок між туристами та локацією.

У туристичних місцях темного туризму, особливо чутливих екологічно, впроваджуються стратегії мінімізації впливу туризму, такі як обмеження кількості відвідувачів або використання стійких транспортних засобів. Організація заходів, які дозволяють учасникам зануритися в атмосферу того часу, наприклад, квестів у підземеллях чи на території занедбаних об'єктів. Також буде доцільно поєднати екскурсії із лекціями, кінопоказами, інтерактивними виставками чи VR-фільмами, що пояснюють історичні події. Запровадження концепції усвідомленого відвідування таких місць, де туристів заохочують до тиші, роздумів і особистого осмислення побаченого. Ці інновації не лише підвищують якість туристичних послуг, але й сприяють етичному ставленню до історично- складної спадщини.

Розглянемо ж приклади застосування інноваційних підходів в організації турів темного туризму:

- Наприклад, музеї Голокосту чи Чорнобиля можуть створювати віртуальні тури, які дозволяють «відвідати» ці місця з будь-якої точки світу.
- Відвідувачі можуть використовувати смартфони для перегляду історичних реконструкцій на місці трагедії, таких як руїни міст чи поля битв.
- Залучення акторів, які відтворюють події минулого, дозволяє туристам глибше зануритися в атмосферу місця (наприклад, інсценування подій Другої світової війни).

- У місцях на кшталт занедбаних лікарень чи в'язниць організовуються тематичні квести, що поєднують розваги та навчання.
- Мобільні додатки, які дозволяють туристам обирати, на чому саме зосередитися — історія, свідчення очевидців чи архівні матеріали.
- Використання звуку, світла та відео в експозиціях, наприклад, для відтворення звуків битви чи нагадування про атмосферу минулого.
- Створення ігор, які дозволяють туристам дізнаватися більше про історичні події через інтерактивну участь у сценаріях.
- Окрім фізичних відвідувань, пропонуються онлайн-події, що включають виступи істориків або розповіді очевидців.
- На територіях із чутливими екосистемами (наприклад, у зоні відчуження Чорнобиля) впроваджуються стратегії зменшення впливу, такі як використання електротранспорту або обмеження кількості відвідувачів.
- Залучення туристів до створення меморіальних арт-об'єктів, наприклад, установлення інсталяцій у пам'ять про жертви трагедій.
- У важкодоступних місцях, таких як Чорнобильська зона відчуження чи зони бойових дій, туристи можуть користуватися дронами, щоб безпечно оглянути територію та отримати унікальні кадри.
- Використання голограм історичних постатей, які «розповідають» туристам про події чи об'єкти, пов'язані з місцем трагедії.
- У деяких регіонах створюються тематичні ресторани чи кафе, які пропонують автентичну їжу того часу чи регіону, поєднуючи кулінарні враження з історичними фактами.
- Гіди на основі AI можуть адаптувати маршрути в реальному часі, пропонуючи додаткову інформацію залежно від інтересів туриста чи його запитань.
- Нічні екскурсії на занедбаних об'єктах чи меморіалах можуть надати особливої атмосфери, посилюючи емоційне сприйняття історичних подій.

- Організація турів, які включають волонтерські проєкти, наприклад, допомогу в реставрації пам'яток чи запис спогадів очевидців для збереження історичної спадщини.
- Проведення фестивалів, присвячених певній історичній події, включаючи виступи, лекції, театральні постановки та арт-виставки, що дозволяють глибше зануритися в тематику.

Отже, інноваційні підходи в темному туризмі допомагають зробити ці подорожі більш змістовними, зберігаючи баланс між емоційним впливом, етикою та освітньою метою.

Багато локацій «темного» туризму вже почали використання інновацій для залучення більшої кількості туристів, розглянемо ж найпопулярніші приклади:

Чорнобильська зона відчуження (Україна):

- VR-тури: компанії пропонують віртуальні екскурсії по Прип'яті та Чорнобиллю для тих, хто не може відвідати ці місця фізично.
- Дрон-тури: туристам пропонують огляд зони за допомогою дронів, щоб побачити важкодоступні місця, такі як зруйнований енергоблок.
- Інтерактивні додатки: гіді використовують мобільні додатки, що дозволяють туристам отримати додаткову інформацію про об'єкти, такі як лікарня чи школа.

Освенцим-Біркенау (Польща):

- Цифрові аудіогіди: відвідувачі можуть використовувати додатки, які містять свідчення очевидців та історичні документи.
- Голографічні інсталяції: у музеї створені голографічні портрети свідків Голокосту, які «розповідають» про свої переживання.

Меморіал 11 вересня (США):

- Інтерактивний музей: відвідувачі можуть переглядати архівні відео та слухати розповіді очевидців через інтерактивні панелі.
- AR-екскурсії: використання доповненої реальності для показу того, як виглядали вежі-близнюки до теракту.

Зона демілітаризації (DMZ) між Південною та Північною Кореєю:

- VR-досвід: туристи можуть «побувати» по інший бік кордону завдяки віртуальній реальності.
- Мультимедійні виставки: у музеях DMZ відображаються інтерактивні карти, що демонструють історію розділення Кореї.

Музей Хіросіми (Японія):

- Голографічні зображення: відвідувачі можуть побачити моделі міста до і після атомного вибуху за допомогою голограм (рис. 3.1.).
- Інтерактивні панелі: екрани дозволяють досліджувати історичні документи та історії жертв атомного бомбардування.

Рис. 3.1. Голографічне зображення моделі міста Хіросіма до атомного вибуху (Хіросіма, Японія) [1].

Титанік Белфаст (Ірландія):

- Імерсивні виставки: у музеї відтворюються каюти корабля, а інтерактивні дисплеї дозволяють «прожити» подорож (рис. 3.2.).
- VR-дослідження: туристи можуть побачити затонулий корабель завдяки віртуальним екскурсіям на дно океану.

Музей рабства в Ліверпулі (Велика Британія):

- Інтерактивні інсталяції: відвідувачі можуть «пережити» історію рабів через звукові ефекти та візуальні реконструкції подій.

Рис. 3.2. Імерсивна виставка у музеї Титаніка (Белфаст, Ірландія) [1].

Військовий меморіал у Куангчі (В'єтнам):

- Мультимедійні презентації: у музеї використовується звукове оформлення, щоб передати атмосферу війни.
- Світлові шоу: меморіали освітлюються під час нічних екскурсій, створюючи емоційні враження.

Інноваційні підходи в організації темного туризму відіграють ключову роль у популяризації цих локацій, збереженні історичної пам'яті та підвищенні зацікавленості серед відвідувачів. Використання сучасних технологій, таких як віртуальна і доповнена реальність, інтерактивні панелі, мультимедійні презентації та голографічні інсталяції, дозволяє зробити відвідування більш глибоким, емоційним і доступним.

Важливість таких інновацій полягає у: збереженні пам'яті, у таких місцях, як Освенцим або Меморіал 11 вересня, інноваційні технології допомагають зберігати історію для майбутніх поколінь. Наприклад, голограми свідків Голокосту або інтерактивні панелі з архівами дозволяють глибше зануритися в події минулого, сприяючи емоційному зв'язку відвідувачів із трагічними історіями. Розширенні доступності: VR-тури в Чорнобильській зоні або демілітаризованій зоні між Кореями дозволяють людям, які фізично не можуть відвідати ці місця, відчувати їх атмосферу. Це також знижує навантаження на самі об'єкти та сприяє їх збереженню. Емоційній залученості: голографічні моделі міста Хіросіма до і після атомного вибуху або світлові шоу у військових меморіалах створюють сильне емоційне враження, дозволяючи краще усвідомити масштаби трагедій.

Інноваційні підходи стимулюють розвиток темного туризму як важливого сегмента туристичної галузі. Вони роблять такі подорожі не лише освітніми, але й зручними для сучасного туриста, який прагне нових форматів взаємодії з культурною спадщиною. У той же час, такі технології допомагають уникнути комерціалізації місць трагедій, підкреслюючи їх етичний аспект.

Темний туризм сьогодні – це не лише спосіб вшанувати пам'ять жертв трагічних подій, а й можливість для відвідувачів переосмислити історію, використовуючи новітні технології. Інновації сприяють збереженню автентичності таких локацій, а також їх адаптації до потреб сучасного суспільства [].

3.2. Потенціал України в розвитку темного туризму

Україна має значний потенціал для розвитку темного туризму, завдяки унікальній історичній та культурній спадщині. Такі місця, як Чорнобильська зона відчуження, меморіали жертв Голодомору, Бабин Яр та численні локації, пов'язані з війнами та тоталітарними режимами, приваблюють туристів з усього світу.

Завдяки інноваційним технологіям, зокрема VR-турам, інтерактивним експозиціям та мультимедійним інсталяціям, ці місця можуть бути представлені не лише як джерело історичної пам'яті, а й як потужний освітній інструмент. Розвиток темного туризму в Україні сприяє збереженню національної спадщини, привертає увагу до уроків історії та створює нові можливості для туристичної галузі.

До початку повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році однією з найбільш відвідуваних локацій в Україні була Чорнобильська зона відчуження. У 2021 році це місце прийняло 73 000 туристів, з яких близько половини становили іноземці. Чорнобиль приваблює не лише своєю трагічною історією, але й унікальною атмосферою, що виникла після аварії.

Однак із початком Великої війни в Україні з'явилися нові трагічні місця, які можуть стати об'єктами темного туризму. Серед них — Буча та Ірпінь, які зазнали значних руйнувань і страждань унаслідок російської агресії.

В Україні можна виокремити кілька основних тематичних груп об'єктів темного туризму: музеї, місця масових репресій і страт, в'язниці суворого режиму, пам'ятки з містичними історіями та місця «сили», кладовища й некрополі, а також замки та фортеці.

Серед таких локацій особливе місце займають:

- Національний музей історії України у Другій світовій війні (Київ);
- Музей ракетних військ (с. Побузьке);

- Музей-діорама «Битва за Дніпро» (Переяслав-Хмельницький);
- Музей Голодомору (Київ);
- Військово-історичний музей імені В. О. Суворова (Очаків);
- Музей радянської окупації (Київ);
- Музейний комплекс «Територія терору» (Львів);
- Музей мольфарства та гуцульської магії (сmt Верховина);
- Бабин Яр (Київ);
- Цитадель (Львів);
- Батурин (Чернігівська область);
- Києво-Печерська лавра (Київ);
- Кам'яна могила (поблизу Мелітополя);
- Антонієві печери (Чернігів);
- підземелля та собори Львова, як-от Єзуїтський костел і Домініканський собор;
- визначні кладовища, зокрема Личаківське (Львів) та Байкове (Київ).

Ці унікальні місця відображають історичну та культурну багатогранність України. Вони ілюструють складну, часто трагічну, але вражаючу й пізнавальну історію нашої країни, що є цінним уроком для майбутніх поколінь.

Історико-культурні чинники відіграють важливу роль у розвитку темного туризму. В Україні є чимало унікальних об'єктів, таких як музеї, місця з містичними легендами, локації «сили», некрополі та кладовища, які за своєю пізнавальною цінністю можуть конкурувати з відомими пам'ятками світу. Вони приваблюють туристів не лише майстерністю оборонної архітектури чи мистецькими здобутками, а й багатими історіями, що відображають події минулих століть.

Однак, попри великий потенціал історико-культурних ресурсів, значна частина цих об'єктів перебуває у занедбаному стані. Екскурсійні програми часто базуються на художніх творах або радянській інтерпретації історичних подій, що не відповідає сучасним вимогам туристичної галузі. Для ефективного розвитку темного туризму в Україні потрібна повна трансформація підходів, яка враховуватиме сучасні тренди та інновації в туристичній індустрії.

Деякі дослідники туризму підкреслюють важливість природних чинників у формуванні туристичної привабливості територій. До природних факторів належать ті, що виникають незалежно від діяльності людини або пов'язані з її біологічною природою. У контексті темного туризму це місця стихійних лих, катастроф космічного походження чи техногенних аварій.

В Україні катастрофи космічного походження представлені двома унікальними об'єктами: Іллінецьким метеоритним кратером поблизу міста Вінниця та Бовтиським кратером у місті Олександрія. Перший, найстаріший метеоритний кратер Європи, розташований за 40 км на південний схід від Вінниці, між селами Лугове та Іваньки. Його туристична популяризація розпочалася лише у 2018 році, коли на території геологічної пам'ятки природи «Іллінецький кратер» були проведені охоронні заходи. Для зручності туристів облаштували оглядові майданчики та збудували екскурсійний павільйон, що зробило локацію більш доступною й привабливою для відвідувачів.

У туристичній зоні Іллінецького кратера облаштовано інформаційні стенди та вказівники українською й англійською мовами, відремонтовано дорогу, а також пропонується сувенірна продукція з «метеоритною» тематикою.

Ще одним перспективним ресурсом для розвитку туризму є «Бовтиський кратер» — імпактна структура, що утворилася внаслідок падіння метеориту поблизу села Бовтишка Олександрівського району Кіровоградської області. Западина, що виникла наприкінці крейдового періоду, була виявлена у 2002 році.

На її основі створено природоохоронний об'єкт — ландшафтний заказник «Розумівська балка».

У контексті цієї тематики важливо розрізняти темний туризм і мілітарі-туризм, які мають певну схожість. Мілітарі-туризм орієнтований на відвідування місць, де відбуваються або відбувалися військові дії. Натомість темний туризм зосереджується на локаціях, пов'язаних із трагічними чи катастрофічними подіями, що залишили історичні чи культурні сліди. Таким чином, території, де військові дії завершилися, можуть бути адаптовані для розвитку темного туризму завдяки наявності численних пам'яток.

Деякі туристичні об'єкти з містичним потенціалом можуть використовуватися у різних типах туризму залежно від мети та мотивації відвідувачів. Наприклад, певний замок може бути представлений як культурно-історична спадщина в межах освітньої екскурсії, акцентуючи увагу на його архітектурних та хронологічних особливостях або історичному призначенні. Водночас, якщо зосередити увагу на легендах, містичних історіях чи загадковому минулому замку, він стає об'єктом темного туризму.

Попри специфічність і відносно вузьке коло прихильників, темний туризм є досить популярним і поділяється на чотири основні напрямки: туризм катастроф, танатотуризм, містичний туризм і некропольний туризм.

Усі ці підвиди дозволяють глибше зрозуміти історію, зберегти пам'ять про трагічні події та сформувати у відвідувачів емпатію. Темний туризм не лише задовольняє інтерес до незвіданого, але й сприяє збереженню культурної спадщини, надаючи їй нового сенсу в сучасному контексті.

Розглянемо приклади майбутньої перспективи розвитку темного туризму в Україні:

- **Чорнобильська зона відчуження**

Сучасний стан: це один із найвідоміших у світі об'єктів темного туризму, який приваблює тисячі туристів щороку.

Майбутній розвиток:

- Створення інтерактивних музеїв про наслідки катастрофи.
- Екологічні маршрути з акцентом на відновлення природи після аварії.
- Залучення нових технологій (AR/VR) для відтворення подій 1986 року.

- **Бабин Яр (Київ)**

Історична важливість: місце масових розстрілів під час Другої світової війни.

Майбутній розвиток:

- Розширення меморіального комплексу із сучасними мультимедійними експозиціями.
- Організація тематичних виставок про Голокост у Східній Європі.
- Проведення історичних реконструкцій для підвищення обізнаності.
- **В'язниця на Лонцького (Львів)**

Сучасний стан: музей-меморіал жертв тоталітарних режимів.

Майбутній розвиток:

- Інтерактивні екскурсії з реалістичними аудіовізуальними ефектами.
- Розширення міжнародного партнерства для залучення іноземних туристів.
- **Донбас: наслідки війни**

Перспективи після війни: створення меморіалів і музеїв на місці найбільш постраждалих міст (Маріуполь, Бахмут).

Майбутній розвиток:

- Екскурсії до зон, які зберігатимуть залишки військових дій.
- Відновлення історичних будівель із поясненням їх руйнування.

- Меморіали на честь загиблих мирних жителів і військових.
- **Соляні шахти Соледара**

Історична глибина: шахти, де під час Другої світової війни загинули військовополонені.

Майбутній розвиток:

- Підземні музеї з історичними експозиціями.
- Тематичні тури, які розповідають про умови життя та праці під землею.
- **Криївки УПА (Карпати)**

Сучасний стан: у Карпатах є кілька реконструйованих укриттів Української повстанської армії.

Майбутній розвиток:

- Створення інтерактивних локацій із реконструкцією побуту повстанців.
- Організація квестів для туристів.
- Програми, які висвітлюють боротьбу за незалежність України.
- **Лук'янівське кладовище (Київ)**

Історична цінність: тут поховані відомі діячі, а також жертви трагічних подій.

Майбутній розвиток:

- Створення туристичних маршрутів із розповідями про історії видатних людей та їхню роль в українській історії.
- Використання AR-додатків для «оживання» історій.
- **Руїни фортець і замків із трагічною історією**

Приклади: замки у Червонограді, Кам'янці-Подільському, Хотині, де відбувалися жорстокі битви чи страти.

Майбутній розвиток:

- Театралізовані нічні екскурсії.

- Відтворення трагічних історичних подій у форматі перформансів.
- **Музей Голодомору (Київ)**

Сучасний стан: меморіал пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років.

Майбутній розвиток:

- Розширення експозицій із використанням VR для занурення в події.
- Мобільні виставки для просування теми на міжнародному рівні.
- **Місця депортацій та репресій кримських татар**

I Історична важливість: місця, пов'язані з депортацією кримських татар у 1944 році.

Майбутній розвиток:

- Створення тематичних меморіалів у Криму після його деокупації.
- Організація екскурсій і заходів для вшанування жертв депортації.

Україна має всі можливості для розвитку темного туризму, який не тільки приваблює туристів, але й допомагає зберігати історичну пам'ять та вшановувати жертв трагічних подій.

Також наша країна має всі передумови стати провідною країною в галузі темного туризму, поєднуючи унікальну історію, технології та сучасний підхід до меморіалізації трагедій. Реалізація цього потенціалу залежить від координації зусиль держави, приватного сектору та громадськості, які повинні забезпечити не лише економічну вигоду, а й належну етичну й культурну складову. Темний туризм може стати не просто видом подорожей, а важливим інструментом для збереження історичної правди, формування національної ідентичності та поширення гуманістичних ідей у світі.

Висновки до розділу 3

Розробка напрямів удосконалення стратегії розвитку темного туризму дала можливість зробити такі висновки:

1. З'ясовано, що інноваційні підходи в організації темного туризму стають ключовими для створення більш глибоких і змістовних вражень. Використання цифрових технологій, інтерактивних методів навчання, персоналізованих маршрутів та залучення локальних громад дозволяє не лише підвищити якість турів, але й забезпечити баланс між освітньою цінністю та етичністю.
2. Обґрунтовано, що інноваційні підходи стимулюють розвиток темного туризму як важливого сегмента туристичної галузі. Вони роблять такі подорожі не лише освітніми, але й зручними для сучасного туриста, який прагне нових форматів взаємодії з культурною спадщиною. У той же час, такі технології допомагають уникнути комерціалізації місць трагедій, підкреслюючи їх етичний аспект.
3. Визначено, що Україна має значний потенціал для розвитку темного туризму, завдяки унікальній історичній та культурній спадщині. Такі місця, як Чорнобильська зона відчуження, меморіали жертв Голодомору, Бабин Яр та численні локації, пов'язані з війнами та тоталітарними режимами, приваблюють туристів з усього світу.
4. Детерміновано, що наша країна має всі передумови стати провідною країною в галузі темного туризму, поєднуючи унікальну історію, технології та сучасний підхід до меморіалізації трагедій.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо узагальнити наші висновки, насамперед, темний туризм може бути не просто видом подорожей, але й потужним засобом для збереження історичної пам'яті, зміцнення національної ідентичності та популяризації гуманістичних цінностей у світі.

ВИСНОВКИ:

У магістерській роботі здійснено теоретичне обґрунтування й практичне вирішення актуального науково-практичного завдання щодо сучасних перспектив розвитку темного туризму. Основні висновки й результати, які одержано в ході досліджень, зводяться до такого.

1. З'ясовано, що «темний» туризм — це різновид туризму, що включає відвідування кладовищ, місць катастроф, природних катаклізмів, масових поховань, а також локацій, пов'язаних із містикою. Також може використовуватись термін «похмурий» туризм як синонім, оскільки для різних видів туризму часто існують кілька назв, як, наприклад, «сільський» і «зелений» туризм, «релігійний» і «ностальгійний» туризм тощо.
2. Світовий досвід розвитку темного туризму свідчить про те, що цей феномен має значну культурну, освітню та соціальну цінність. Відвідування місць трагедій та катастроф дозволяє людям глибше усвідомити важливість історичних подій, вшанувати пам'ять жертв і зрозуміти, як запобігти подібним катастрофам у майбутньому.
3. Визначено, що темний туризм виник на перетині людської цікавості до страшних подій та потреби розуміння історії та уроків минулого. Темний туризм має довгу історію, що починається з давніх часів і триває до сучасності, де він набуває все більшої популярності.
4. Встановлено, що Чорнобильська зона залишається популярним напрямком темного туризму, привертаючи увагу як європейських, так і американських відвідувачів. Вартість турів була помірною у порівнянні з іншими популярними туристичними напрямками, що робило Чорнобиль доступним місцем для широкого кола туристів. Попит на тури зріс після виходу серіалу «Чорнобиль» у 2019 році, що спровокувало незначне підвищення цін у 2021 році через збільшення туристичного інтересу.
5. З'ясовано, що вплив темного туризму на економіку та локальний розвиток регіонів України є багатограним і може мати як позитивні, так і негативні аспекти.

6. Аналіз ринку та цільової аудиторії свідчить про те, що найбільший потік туристів до Бучі і Ірпеня припадає на відвідувачів із Польщі, що свідчить про сильний інтерес сусідньої країни до подій, які відбулися в цих регіонах. Друге місце займають туристи з Німеччини, що свідчить про значну увагу європейських країн до місць, пов'язаних із трагічними подіями війни, і їх прагнення до вивчення сучасної історії України. Велика Британія та США також представлені значним відсотком відвідувачів.
7. З'ясовано, що темний туризм в Україні є потужним інструментом економічного розвитку регіонів, відновлення історичної справедливості та збереження пам'яті про трагедії минулого. Чорнобильська зона, Меморіал Бабиного Яру, музеї Голодомору та інші місця слугують прикладами, як можна поєднувати освітні, культурні й економічні цілі.
8. Детерміновано, що наша країна має всі передумови стати провідною країною в галузі темного туризму, поєднуючи унікальну історію, технології та сучасний підхід до меморіалізації трагедій.
9. Обґрунтовано, що інноваційні підходи стимулюють розвиток темного туризму як важливого сегмента туристичної галузі. Вони роблять такі подорожі не лише освітніми, але й зручними для сучасного туриста, який прагне нових форматів взаємодії з культурною спадщиною. У той же час, такі технології допомагають уникнути комерціалізації місць трагедій, підкреслюючи їх етичний аспект.
10. Визначено, що Україна має значний потенціал для розвитку темного туризму, завдяки унікальній історичній та культурній спадщині. Такі місця, як Чорнобильська зона відчуження, меморіали жертв Голодомору, Бабин Яр та численні локації, пов'язані з війнами та тоталітарними режимами, приваблюють туристів з усього світу.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що сучасні перспективи розвитку темного туризму свідчать про його зростаючу популярність як важливого сегмента туристичної індустрії. Завдяки поєднанню

інноваційних підходів, інтерактивних технологій і підвищення етичних стандартів, темний туризм набуває нового значення — він стає не лише джерелом вражень для туристів, а й платформою для збереження історичної пам'яті, формування національної ідентичності та усвідомлення важливих гуманістичних цінностей.

Важливу роль у цьому процесі відіграє активне використання цифрових технологій, що забезпечують глибший і зручніший досвід для сучасного туриста. Водночас унікальність об'єктів темного туризму, таких як місця, пов'язані з трагічними подіями історії, відкриває перед країнами, зокрема Україною, нові можливості для позиціонування на міжнародній туристичній арені.

Темний туризм має потенціал стати важливим інструментом культурної дипломатії, сприяючи не лише економічному розвитку, а й поглибленню розуміння складних сторінок історії та їхнього впливу на сучасний світ.